

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.91.25>

Козуля В. М., Скиба Ю. А.

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДУ ДО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПОЛІТИКИ ІНКЛЮЗІЇ У КОМЮНІКЕ КОНФЕРЕНЦІЙ МІНІСТРІВ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Вища освіта вважається важливим елементом для розширення можливостей індивідів і суспільства. Невід'ємною умовою реалізації концепції справедливості та добробуту в контексті здобуття вищої освіти, є інклюзія.

Політика інклюзії у вищій освіті – це чітка структура цілей і принципів керування освітнім процесом, спрямована на охоплення всіх осіб з особливими освітніми потребами, які прагнуть отримувати вищу освіту, і докладання зусиль для мінімізації чинників, що призводять до їх виключення. Розробка політики інклюзії передбачає прийняття нормативно-регуляторних документів, що мають впроваджуватися на міжнародному, національному та інституційному рівнях, а реалізація політики інклюзії – це практичне здійснення намічених планів, стратегій, програм.

Імплементация інклюзії в ЄПВО, як практика представлення різноманітності населення Європи в середовищі вищої освіти, є невід'ємною компонентою соціального виміру Болонського процесу. Вивчення еволюції підходу до імплементации політики інклюзії у ЄВПО виявило, що на рівні програмних документів (комюніке конференцій міністрів, що приймалися з 2001 року) розробка та впровадження відповідних політик та процедур імплементации інклюзії у вищу освіту на держаному та інституційному рівнях передбачалося спершу в рамках соціального виміру. При цьому сутність категорії «соціальний вимір» було представлено лише у Лондонському комюніке 2007 року. У Львовському комюніке 2009 року відзначається необхідність забезпечення рівних можливостей для репрезентування різноманіття населення Європи, а у Бухарестському комюніке 2012 року йде мова про необхідність забезпечення інклюзії у вищій освіті.

Чітке визначення визначає необхідності інклюзії, разом із виділенням шляхів та процедур імплементации інклюзії у ЄПВО, представлено у Єреванському комюніке 2015 року. У Римському комюніке 2020 року політика інклюзії визначена вже в якості центрального елементу ЄПВО та названа однією з трьох базових характеристик вищої освіти в Європі на наступні 10 років.

Проведене хронологічне дослідження змісту комюніке свідчить про трансформацію підходу до імплементации інклюзії у вищій освіті – від ситуаційної та неформальної вимоги в рамках забезпечення доступності вищої освіти до системної потреби та однієї з ключових характеристик ЄПВО.

Ключові слова: інклюзія, політика інклюзії, імплементация інклюзії, еволюція імплементации інклюзії, Європейський простір вищої освіти, комюніке, Болонський процес, конференція міністрів вищої освіти, соціальний вимір.

Інклюзія у вищій освіті розглядається як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти людям з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті закладу вищої освіти, та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі. Одним з ключових нормативно-регулюючих документів Болонського процесу, що задають вектор розвитку ЄПВО, є комюніке конференцій міністрів країн-учасниць. Тому вивчення еволюції підходів до імплементации політики інклюзії у міністерських комюніке потребує додаткової уваги.

Метою статті виступає дослідження еволюції підходу до імплементации політики інклюзії у ЄПВО відповідно до матеріалів комюніке конференцій міністрів країн-учасниць Болонського процесу.

Забезпечення рівних можливостей доступу до вищої освіти є одним з компонентів соціального виміру в Болонському процесі. Інклюзія, як концепція включення студентів з особливими освітніми потребами, є невід'ємною частиною соціального виміру у вищій освіті. Наразі питання рівноправної та інклюзивної освіти знаходиться в центрі Болонського процесу та формування Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) – системи міжнародної співпраці у сфері вищої освіти, учасниками якої є 49 країн з різними політичними, культурними та академічними традиціями.

Невід'ємною частиною документального доробку Болонського процесу є комюніке конференцій міністрів вищої освіти Європи та звіти про поступ Болонського процесу, що готуються до вищезазначених конференцій міністрів. В комюніке конференцій міністрів вищої освіти Європи інклюзія розглядається як невід'ємний компонент соціального виміру та процесів забезпечення рівності, справедливості, розширення можливостей індивідів та суспільства. Соціальний вимір є частиною Болонського процесу від самого його початку, починаючи з Празької конференції міністрів вищої освіти країн Європи. Тема «соціального виміру» вперше згадується саме у Празькому комюніке 2001 р. [3], проте її зміст подається доволі розмито. Комюніке містить розширення цілей вищої освіти з позиції забезпечення «навчання впродовж життя», залучення студентів як активних партнерів та підвищення привабливості та конкурентоспроможності Європейського простору вищої освіти.

Наступні конференції міністрів (Берлінська 2003 р. та Бергенська 2005 р.) тему «соціального виміру» та «інклюзії» практично не поглиблювали, тільки у Бергенському комюніке 2005 р. [4] відзначається необхідність забезпечення більшої доступності вищої освіти ЄПВО, особливо в інших частинах світу.

Принципи соціального виміру та його зміст було чітко окреслено лише на Лондонському саміті 2007 р. Зокрема, Лондонське комюніке [6] вже визначено соціальний вимір, що передбачає забезпечення залучення («включення») до системи вищої освіти різних категорій населення. Проте акцент робиться на «соціальне та економічне підґрунтя», а поняття «інклюзія» ще напряму не застосовується.

Конференція міністрів 2009 р., що проходила в бельгійському Льовені [1], визначила плани розвитку ЄПВО на наступне десятиліття та підтвердила проголошену в Лондонському комюніке мету соціального виміру – створення рівних можливостей, щоб студенти закладів вищої освіти в Європі репрезентували різноманіття європейського населення.

Новим етапом імплементації інклюзії в Європейський простір вищої освіти стало Бухарестське комюніке 2012 р. [2], де відзначається, що «...розширення доступу до вищої освіти є передумовою суспільного прогресу та економічного розвитку». На Бухарестській конференції міністрами було погоджено «прийняти національні заходи для розширення загального доступу до якісної вищої освіти» і «працювати над підвищенням рівня завершення навчання та забезпеченням своєчасного прогресу у вищій освіті в усіх країнах ЄПВО» [9]. Пріоритетами розвитку соціального виміру вищої освіти на 2012–2015 рр., які можна визначити в якості прототипів імплементації інклюзії в ЄПВО, визначено активізацію зусиль щодо недостатньо представлених груп, зменшення нерівності та надання належних послуг підтримки студентів, консультантів та керівництва, гнучких шляхів навчання та альтернативних шляхів доступу [10]. Таким чином, у Бухарестському комюніке мова вже фактично йде про забезпечення інклюзії у вищій освіті країн-учасниць Болонської декларації.

Наступна конференція міністрів, що проходила у 2015 р. в Єревані, відзнаменувалася подальшою імплементацією інклюзії у Європейський простір вищої освіти. У Єреванському комюніке відзначається, що «зробити системи [вищої освіти] більш інклюзивними є важливою метою для ЄПВО, оскільки населення стає все більш диверсифікованим, також через імміграцію та демографічні зміни» [9].

Міністрами схвалено звіт Робочої групи з питань соціального виміру та навчання впродовж життя за 2012–2015 рр. та взято зобов'язання зробити вищу освіту більш соціально інклюзивною шляхом реалізації стратегії соціального виміру ЄВПО. Прийнято Стратегію розвитку соціального виміру та навчання впродовж життя в Європейському просторі вищої освіти до 2020 року «Розширення участі заради справедливості та зростання». Проміжним періодом оцінки прогресу у реалізації Стратегії визначено наступну конференцію міністрів 2018 р.

Таким чином, можна зробити висновки, що Єреванська конференція міністрів вже чітко визначає необхідність, а також прописує шляхи та процедури імплементації інклюзії у ЄПВО.

У 2018 р. було проведено конференцію міністрів у Парижі. У комюніке за результатами конференції відзначається необхідність подальших зусиль «для посилення соціального виміру вищої освіти. Для того, щоб виконати зобов'язання щодо того, що студенти, які вступають до європейських вищих навчальних закладів і закінчують їх, повинні відображати різноманіття населення Європи, буде покращено доступ і можливість завершення для недостатньо представлених і вразливих груп» [9].

У Паризькому комюніке однією з головних тем є соціальний вимір, а імплементація інклюзії у вищу освіту переходить на рівень, коли міністерською конференцією доручено розробити політику «що заохочує та підтримує заклади вищої освіти у виконанні їхньої соціальної відповідальності та внеску у більш згуртоване та інклюзивне суспільство через підвищення міжкультурного розуміння, громадянської заангажованості та етичної усвідомленості, а також забезпечення рівного доступу до вищої освіти» [7]. Таким чином, Паризьке комюніке виводить імплементацію інклюзії у Європейський простір вищої освіти на рівень складової політики забезпечення доступу до вищої освіти в Європі.

У листопаді 2020 р. відбулася чергова конференція держав-учасниць Болонського процесу, яка проходила он-лайн у Римі. У Римському міністерському комюніке передбачене створення до 2030 року Європейського простору вищої освіти, який має бути інклюзивним, інноваційним та взаємозв'язаним [8].

Інклюзія у вищій освіті, відповідно до Римського комюніке, спрямована на забезпечення освітніх можливостей у будь-який період життя для осіб, що мають «різноманітне соціально-економічне та культурне походження, культурну, професійну підготовку й освіту» [8]. Для цього пропонується максимально використовувати нові можливості, надані цифровізацією (діджиталізацією), забезпечити захист прав інклюзивних студентів на законодавчому та інституційному рівні.

Міністри вищої освіти європейських країн прийняли «Принципи і вказівки для посилення соціального виміру вищої освіти в ЄПВО» (P&G). З позиції дослідження імплементації інклюзії в ЄПВО, саме Римське комюніке є ключовим, оскільки вивело інклюзію на принципово новий рівень – тема рівноправної та інклюзивної освіти знаходиться в центрі розробки політики ЄС, як центральний елемент Європейського простору вищої освіти та Європейської стратегії для університетів, а інклюзивність визначено однією з трьох базових характеристик європейської вищої освіти на наступні 10 років.

Еволюція підходу до імплементації інклюзії у Європейський простір вищої освіти (за комюніке конференцій міністрів країн-учасниць Болонського процесу) систематизована у табл. 1.

Досягнення держав-учасниць Болонського процесу щодо запровадження реформ, узгоджених на конференціях та викладених у комюніке, відображаються у Звітах про імплементацію Болонського процесу (Болонських звітах). Болонські звіти готуються до конференцій міністрів та містять інформацію про досягнення, недоліки та подальші рекомендації для держав-членів ЄПВО щодо запровадження реформ, узгоджених у попередніх міністерських комюніке.

Таблиця 1

**Еволюція підходу до імплементації інклюзії у Європейський простір вищої освіти
(за комюніке конференцій міністрів країн-учасниць Болонського процесу)**

Рік	Комюніке	Порядок імплементації інклюзії у вищу освіту
2001	Працьке комюніке	Перша згадка «соціального виміру» як компоненти Болонського процесу. Поняття інклюзії та чітке визначення «соціального виміру» – відсутнє
2005	Бергенське комюніке	Відзначається необхідність забезпечення більшої доступності вищої освіти ЄПВО, особливо в інших частинах світу
2007	Лондонське комюніке	Визначено соціальний вимір, що передбачає забезпечення залучення («включення») до системи вищої освіти різних категорій населення. Акцент робиться на «соціальне та економічне підґрунтя», поняття «інклюдія» ще напряду не застосовується
2009	Львовенське комюніке	Проголошено необхідність створення рівних можливостей, щоб студенти закладів вищої освіти в Європі репрезентували різноманіття європейського населення
2012	Бухарестське комюніке	Новий етап імплементації інклюзії в ЄПВО, відзначається необхідність забезпечення інклюзії у вищій освіті країн-учасниць Болонської декларації
2015	Єрванське комюніке	Чітко визначає необхідність, а також прописує шляхи та процедури імплементації інклюзії у ЄПВО
2018	Паризьке комюніке	Виводить імплементацію інклюзії у Європейський простір вищої освіти на рівень складової політики забезпечення доступу до вищої освіти в Європі
2020	Римське комюніке	Виводить інклюзію на рівень центрального елементу ЄПВО та Європейської стратегії для університетів. Інклюзивність визначено однією з трьох базових характеристик європейської вищої освіти на наступні 10 років

Джерело: розроблено автором

Дослідження Болонських звітів свідчить, що питання імплементації інклюзії вивчається в контексті соціального виміру та полягає переважно в оцінці того, як в країнах-членах Болонського процесу забезпечуються рівні можливості для отримання якісної вищої освіти та вирішуються проблеми недостатньої представленості певних суспільних груп у вищій освіті.

Висновки та перспектив подальших досліджень. Таким чином, інклюдія у європейському просторі вищої освіти пройшла еволюційний шлях від компоненти соціального виміру університетського навчання до базової характеристики та центрального елементу в стратегії розвитку європейської вищої освіти на наступні 10 років.

Перспективою подальших досліджень є вивчення практичних аспектів дотримання рекомендацій комюніке міністрів освіти країн-учасниць Болонського процесу та імплементації інклюзії у вищу освіту на національному та інституційному рівнях.

Використана література:

1. Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті : Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти, Льовен та Льовен-ля-Ньов, 28–29 квітня 2009 року. URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
2. Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти, 27 квітня 2012 року. URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
3. До зони європейської Вищої освіти : Комюніке зустрічі європейських міністрів освіти; Прага, 19 травня 2001 року. URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
4. Загальноєвропейський простір освіти – досягнення мети : Комюніке Конференції європейських міністрів освіти; Берген, 19–20 Травня 2005 року. URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
5. Шандра Р. Римське міністерське комюніке: основні положення. *Освіта.ua*. 18.01.2021. URL: <https://osvita.ua/vnz/reform/79352/>
6. London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world, 2007. URL: <http://ehea.info/pageministerial-declarations-and-communications>
7. Paris Communiqué. EHEA ministerial conference. Paris, 2018. *European Higher Education Area website*. URL: <http://ehea.info/page-ministerial-declarations-and-communications>
8. Rome Ministerial Communiqué 19 November 2020. URL: https://ehea2020rome.it/storage/uploads/5d29d1cd-4616-4dfe-a2af-29140a02ec09/BFUG_Final_Draft_Rome_Communique-link.pdf
9. Social dimension in higher education. The Ministerial Goals. *European Higher Education Area and Bologna Process*. URL: <http://www.ehea.info/page-social-dimension>
10. Working group on social dimension 2012-2015. *European Higher Education Area and Bologna Process*. URL: <http://www.ehea.info/cid104392/wg-social-dimension-2012-2015.html>

References:

1. Bolonskyi protses u period do 2020 roku – Yevropeyskyi prostir vyshchoi osvity u novomu desiatylitti: Komiunike konferentsii yevropeyskykh ministriv vyshchoi osvity, Loven ta Loven-lia-Nov, 28-29 kvitnia 2009 roku. [The Bologna Process to 2020 – The European Higher Education Area in the New Decade: Communiqué of the Conference of European Ministers of Higher Education, Leuven and Leuven-la-Neuve, 28–29 April 2009] [in Ukrainian] URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
2. Vykorystannia nashoho potentsialu z naibilshoiu korystiu: konsolidatsiia Yevropeiskoho prostoru vyshchoi osvity, 27 kvitnia 2012 roku. [Making the most of our potential: Consolidating the European Higher Education Area, 27 April 2012] [in Ukrainian] URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
3. Do zony yevropeiskoi Vyshchoi osvity: Komiunike zustrichi yevropeyskykh ministriv osvity; Praha, 19 travnia 2001 roku. [To the zone of European Higher Education: Communiqué of the meeting of European Ministers of Education; Prague, May 19, 2001] [in Ukrainian] URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
4. Zahalnoevropeyskyi prostir osvity – dosiahnennia mety: Komiunike Konferentsii yevropeyskykh ministriv osvity; Berhen, 19–20 Travnia 2005 roku [Pan-European space of education – achievement of the goal: Communiqué of the Conference of European Ministers of Education; Bergen, May 19–20, 2005]. [in Ukrainian] URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html
5. Shandra R. Rysmske ministerske komiunike: osnovni polozhennia [Rome Ministerial Communiqué: basic provisions]. Osvita.ua. 18.01.2021. [in Ukrainian] URL: <https://osvita.ua/vnz/reform/79352/>
6. London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world, 2007. URL: <http://ehea.info/pageministerial-declarations-and-communications>
7. Paris Communiqué. EHEA ministerial conference. Paris, 2018. European Higher Education Area website. URL: <http://ehea.info/page-ministerialdeclarations-and-communications>
8. Rome Ministerial Communiqué 19 November 2020. URL: https://ehea2020rome.it/storage/uploads/5d29d1cd-4616-4dfe-a2af-29140a02ec09/BFUG_Final_Draft_Rome_Communique-link.pdf
9. Social dimension in higher education. The Ministerial Goals. European Higher Education Area and Bologna Process. URL: <http://www.ehea.info/page-social-dimension>
10. Working group on social dimension 2012-2015. European Higher Education Area and Bologna Process. URL: <http://www.ehea.info/cid104392/wg-social-dimension-2012-2015.html>

Kozulya V., Skyba Yu. The evolution of the approach to the implementation of the policy of inclusion in the Communiqué of the conferences of ministers of the countries participating in the Bologna Process

Higher education is considered an important element for the empowerment of individuals and society. An integral condition for the realization of the concept of justice and well-being in the context of higher education is inclusion.

The policy of inclusion in higher education is a clear structure of goals and principles of management of the educational process, aimed at reaching all persons with special educational needs who seek to receive higher education, and making efforts to minimize the factors that lead to their exclusion. The development of the inclusion policy involves the adoption of normative and regulatory documents to be implemented at the international, national and institutional levels, and the implementation of the inclusion policy is the practical implementation of planned plans, strategies, and programs.

The implementation of inclusion in the EHEA, as a practice of representing the diversity of the European population in the environment of higher education, is an integral component of the social dimension of the Bologna process. The study of the evolution of the approach to the implementation of the inclusion policy in the EEAS revealed that at the level of program documents (communiqués of the ministerial conferences adopted since 2001), the development and implementation of relevant policies and procedures for the implementation of inclusion in higher education at the state and institutional levels was initially envisaged within the framework of the social dimension. At the same time, the essence of the "social dimension" category was presented only in the London Communiqué of 2007. The Leuven Communiqué of 2009 notes the need to ensure equal opportunities to represent the diversity of Europe's population, and the Bucharest Communiqué of 2012 talks about the need to ensure inclusion in higher education.

A clear definition defines the need for inclusion, along with the selection of ways and procedures for implementing inclusion in the EHEA, presented in the 2015 Yerevan Communiqué. In the Rome Communiqué of 2020, the policy of inclusion has already been defined as a central element of the ECEC and named as one of the three basic characteristics of higher education in Europe for the next 10 years.

The conducted chronological study of the content of the communiqué shows the transformation of the approach to the implementation of inclusion in higher education – from a situational and undocumented requirement in the framework of ensuring the accessibility of higher education to a systemic need and one of the key characteristics of the European Higher Education Institution.

Key words: *inclusion, inclusion policy, implementation of inclusion, evolution of implementation of inclusion, European area of higher education, communiqué, Bologna process, conference of ministers of higher education, social dimension.*